

## بررسی نقش آموزش دموکراتیک در مدارای مذهبی در مراکز پیش دبستانی

سیمین حسینی

دانش آموخته کارشناس ارشد برنامه ریزی درسی، ایران

### چکیده

پیشینه و اهداف: آموزش دموکراتیک در دوران پیش دبستان به عنوان بنیان اساسی شکل‌گیری مهارت‌های شهروندی و تربیت نسل آینده، اهمیتی بی‌بدیل در نظام‌های آموزشی نوین دارد. پژوهش‌های معاصر نشان می‌دهند که مداخلات آموزش دموکراتیک در سنین پایین تأثیر ماندگاری بر توسعه قضاوت اخلاقی، مهارت‌های تصمیم‌گیری مشارکتی و پذیرش تنوع در کودکان دارد. مراکز پیش دبستانی با برخورداری از محیط آموزشی منعطف و تعاملی، بستر مناسبی برای پیاده‌سازی رویکردهای دموکراتیک فراهم می‌آورند. هدف این پژوهش بررسی و تحلیل نقش آموزش دموکراتیک در مراکز پیش دبستانی شهر سمنان و شناسایی مؤلفه‌های کلیدی مؤثر بر تقویت مشارکت دموکراتیک کودکان از منظر متخصصان و مربیان این مراکز است. روش‌ها: این مطالعه با اتخاذ رویکرد کیفی و چارچوب پدیدارشناسی تفسیری انجام شد. جامعه پژوهش شامل کلیه مراکز پیش دبستانی شهر سمنان در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ بود. با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند و اصل اشباع نظری، ۲۲ نفر از مربیان و متخصصان این مراکز انتخاب شدند. جمع‌آوری داده‌ها از طریق مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساختاریافته در محیط‌های یادگیری انجام گرفت. تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل تماتیک براون و کلارک و بهره‌گیری از نرم‌افزار MAXQDA صورت پذیرفت. یافته‌ها: تحلیل کیفی داده‌ها منجر به شناسایی ۱۴۸ کد باز و استخراج شش مضمون اصلی شد که عبارتند از: توسعه مهارت‌های ارتباطی و بین‌فردی، تقویت تفکر انتقادی و حل مسئله خلاقانه، ایجاد فرصت‌های مشارکت معنادار، پرورش حس مسئولیت‌پذیری اجتماعی، احترام به کثرت‌گرایی و تنوع فرهنگی، و توسعه مهارت‌های خودتنظیمی و خودباوری. نتایج نشان داد که مراکز پیش دبستانی با پیاده‌سازی فعالیت‌های مشارکتی نظیر شوراهای کلاسی، تصمیم‌گیری‌های جمعی و پروژه‌های گروهی، بستر مؤثری برای توسعه مؤلفه‌های دموکراتیک در کودکان فراهم می‌کنند. همچنین، یکپارچه‌سازی اصول دموکراتیک در برنامه‌های روزانه و فعالیت‌های بازی محور، نقش تعیین‌کننده‌ای در درونی‌سازی ارزش‌های دموکراتیک توسط کودکان داشته است. نتیجه‌گیری: نتایج این پژوهش بینش‌های ارزشمندی برای طراحی برنامه‌های آموزشی پیش دبستانی با محوریت آموزش دموکراتیک فراهم می‌آورد. الگوی چهارمرحله‌ای پیشنهادی (آمادگی، اجرای اولیه، توسعه، و تثبیت) می‌تواند راهنمای عملی برای مراکز پیش دبستانی باشد که قصد پیاده‌سازی این رویکرد را دارند. این یافته‌ها با نظریه‌های معاصر توسعه اجتماعی-شناختی همسو بوده و بر اهمیت تجارب دموکراتیک زود هنگام تأکید می‌کند. در طراحی و اجرای برنامه‌های آموزش پیش دبستانی، ضروری است که اصول دموکراتیک به صورت سیستماتیک و مداوم در ساختار یادگیری تعبیه شده و زمینه‌های لازم برای تجربه عملی این اصول توسط کودکان فراهم گردد. با توجه به یافته‌های این پژوهش، پیشنهاد می‌شود که مطالعات آتی بر اجرای عملی برنامه‌های آموزش دموکراتیک و ارزیابی اثربخشی آنها بر مدارای مذهبی کودکان متمرکز شوند تا دیدگاه‌های نظری ارائه شده در این پژوهش مورد آزمون تجربی قرار گیرد.

کلید واژه‌ها: آموزش، دموکراتیک، مذهبی، پیش دبستانی.

## مقدمه

در عصر حاضر که جوامع مدرن با چالش‌های پیچیده کثرت‌گرایی فرهنگی، تنوع مذهبی و ضرورت همزیستی مسالمت‌آمیز روبرو هستند، اهمیت آموزش دموکراتیک در دوران کودکی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار شده است (Verkuyten et al., 2023). مطالعات معاصر نشان می‌دهند که تربیت دموکراتیک در سنین پایین، تأثیر عمیقی بر شکل‌گیری نگرش‌های مدنی، توسعه مهارت‌های اجتماعی و پرورش روح تساهل و احترام متقابل در کودکان دارد (Jackson & Everington, 2016). آموزش دموکراتیک، فراتر از انتقال صرف مفاهیم سیاسی، فرآیندی جامع برای توسعه شایستگی‌های شهروندی، تفکر انتقادی و مشارکت مؤثر در جامعه محسوب می‌شود (Gutmann, 2004).

پژوهش‌های اخیر تأکید می‌کنند که کودکان در دوران پیش دبستان، ظرفیت بالایی برای درک و درونی‌سازی اصول دموکراتیک از جمله عدالت، برابری، احترام به حقوق دیگران و مشارکت معنادار در تصمیم‌گیری‌های جمعی دارند (Paluck, 2011). مراکز پیش دبستانی با ارائه محیطی ساختاریافته و در عین حال انعطاف‌پذیر، فرصت منحصربه‌فردی برای پیاده‌سازی رویکردهای آموزشی مبتنی بر مشارکت، گفتگو و تعامل سازنده فراهم می‌آورند (Young, 2000). این مراکز آموزشی به دلیل ماهیت بازی‌محور و تعاملی برنامه‌هایشان، بستر مناسبی برای تجربه عملی اصول دموکراتیک توسط کودکان محسوب می‌شوند.

یکی از مؤلفه‌های کلیدی آموزش دموکراتیک، توسعه تساهل مذهبی و پذیرش تنوع است که در جوامع چندفرهنگی اهمیت ویژه‌ای دارد (Dowd, 2016). مطالعات نشان می‌دهند که کودکانی که در محیط‌های آموزشی با رویکرد فراگیر و احترام به تنوع قرار می‌گیرند، سطح بالاتری از فروتنی فکری، انعطاف‌پذیری شناختی و تساهل بین‌گروهی نشان می‌دهند (Krumrei, 2022). Mancuso, 2017; Lubis & Sianipar, 2022 این یافته‌ها بر اهمیت ایجاد فضای آموزشی که در آن کودکان بتوانند با باورها، سنت‌ها و دیدگاه‌های متنوع آشنا شده و مهارت‌های گفتگوی سازنده را توسعه دهند، تأکید می‌کند (Al Fariz & Saloom, 2021).

علیرغم پتانسیل بالای مراکز پیش دبستانی در تربیت دموکراتیک، آموزش این مفاهیم با چالش‌های متعددی روبروست. نخست، عدم وجود چارچوب جامع و علمی برای یکپارچه‌سازی اصول دموکراتیک در برنامه‌های آموزشی پیش دبستان، مانعی جدی محسوب می‌شود (Flensner, 2020). دوم، کمبود آمادگی حرفه‌ای مربیان در زمینه روش‌های تدریس مشارکتی و ایجاد فرصت‌های یادگیری تجربی برای کودکان، کیفیت آموزش دموکراتیک را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Fullan, 2007). سوم، نبود سنجش‌های معتبر و مناسب برای ارزیابی پیامدهای آموزش دموکراتیک در کودکان پیش دبستان، امکان بهبود مستمر این برنامه‌ها را محدود می‌کند.

مربیان و متخصصان مراکز پیش دبستانی نقشی حیاتی در شکل‌دهی تجارب دموکراتیک کودکان دارند. آن‌ها نه تنها مسئول طراحی و اجرای فعالیت‌های آموزشی هستند، بلکه با رفتار، نگرش و شیوه تعامل خود، الگویی عملی از رفتار دموکراتیک برای کودکان محسوب می‌شوند (Chairani & Chamidi, 2020). پژوهش‌ها نشان می‌دهند که مربیانی که از شایستگی بین‌فرهنگی بالا و نگرش مثبت نسبت به تنوع برخوردارند، موفق‌تر از سایرین در ایجاد محیط یادگیری فراگیر و تقویت روح تساهل در کودکان عمل می‌کنند (Eko & Putranto, 2019). با این حال، تحقیقات محدودی در زمینه درک و تجارب مربیان مراکز پیش دبستانی از آموزش دموکراتیک انجام شده است. درک عمیق از دیدگاه‌ها، چالش‌ها و راهبردهای این متخصصان می‌تواند بینش‌های ارزشمندی برای بهبود کیفیت برنامه‌های آموزشی و تقویت مؤثر اصول دموکراتیک در دوران کودکی ارائه دهد (Parker, 2014; Raihani, 2014). همچنین، شناسایی عوامل تسهیل‌کننده و بازدارنده در پیاده‌سازی آموزش دموکراتیک از منظر عملگران اصلی این حوزه، می‌تواند راهنمای عملی برای سیاست‌گذاران، طراحان برنامه درسی و مدیران آموزشی فراهم آورد.

با توجه به اهمیت بنیادین آموزش دموکراتیک در دوران پیش دبستان و ضرورت درک تجارب عملی مربیان این مراکز، این پژوهش با هدف کشف و تحلیل نقش آموزش دموکراتیک در مراکز پیش دبستانی شهر سنندج از منظر مربیان و متخصصان این حوزه انجام می‌شود. این مطالعه تلاش می‌کند تا با بهره‌گیری از رویکرد کیفی، درک جامعی از مؤلفه‌های کلیدی، فرصت‌ها و چالش‌های موجود در تربیت دموکراتیک کودکان پیش دبستان ارائه دهد.

### پیشینه پژوهش

آموزش دموکراتیک و مدارای مذهبی به عنوان دو حوزه کلیدی و متقابل در تعلیم و تربیت معاصر کودکان، بویژه در محیط‌های پیش دبستانی که در آن نگرش‌های بنیادی نسبت به تنوع و مشارکت دموکراتیک شکل می‌گیرند، اهمیت فزاینده‌ای یافته‌اند. تلفیق رویکردهای آموزشی دموکراتیک با تعلیم مدارای مذهبی، چالش پیچیده‌ای را در نظام آموزشی ایجاد می‌کند که مستلزم بررسی دقیق چارچوب‌های نظری، شواهد تجربی و راهبردهای عملی پیاده‌سازی است. پژوهش‌های گسترده‌ای این پدیده‌ها را در بسترهای آموزشی متعدد مورد بررسی قرار داده و روابط پیچیده میان ارزش‌های دموکراتیک، تنوع مذهبی و رشد کودکان را آشکار ساخته‌اند.

مبانی نظری درک آموزش دموکراتیک در بسترهای متنوع مذهبی توسط (Gutmann 2004) به شکل قابل توجهی توسعه یافته است. وی در اثر بنیادی خود بر ضرورت تعادل میان وحدت و تنوع در آموزش چندفرهنگی دموکراتیک تأکید کرده و استدلال نموده که نظام‌های آموزشی دموکراتیک باید همزمان فضائل مدنی مشترک را پرورش دهند و تکثر مذهبی و فرهنگی را محترم شمرده و تسهیل کنند. این چارچوب مفهومی، تنش بنیادی میان انسجام دموکراتیک و تنوع مذهبی را که مشخصه گفتمان آموزشی معاصر است، تبیین می‌کند. (Young 2000) بر این مبانی افزوده و درک نظری از شمول و دموکراسی را توسعه داده است. وی پیشنهاد کرده که مشارکت دموکراتیک واقعی مستلزم شمول فعال دیدگاه‌ها و صداها متنوع، به‌ویژه آنهایی که نمایانگر سنت‌های مذهبی اقلیت هستند، می‌باشد.

پژوهش‌های معاصر به طور فزاینده‌ای بر مکانیسم‌های روان‌شناختی زیربنایی توسعه مدارای مذهبی متمرکز شده‌اند. Al Fariz & Saloom (2021) تحقیق جامعی انجام دادند که تأثیرات فروتنی فکری، شخصیت چندفرهنگی و گرایش مذهبی بر مدارای مذهبی در میان دانشجویان دانشگاهی را بررسی کرد. یافته‌های آنان نشان داد که فروتنی فکری به عنوان پیش‌بینی‌کننده معناداری از مدارای مذهبی عمل می‌کند، به طوری که افراد با سطوح بالاتر فروتنی فکری ظرفیت بیشتری برای پذیرش و احترام به باورهای مذهبی متفاوت نشان می‌دهند. این پژوهش با تحقیقات گسترده‌تر (Hook et al. 2015) و Davis و Hook (2014) هم‌راستا است که روابط میان فروتنی، دین و معنویت را کاوش کرده و نتیجه گرفته‌اند که فروتنی فکری تعامل سازنده‌تری با تنوع مذهبی را تسهیل می‌کند.

مفهوم‌سازی و اندازه‌گیری فروتنی فکری توسط پژوهش (Hoyle et al. 2016) که ابزارهای روان‌سنجی برای ارزیابی فروتنی فکری خاص در حوزه‌های مختلف توسعه دادند، بیشتر تدقیق شده است. پژوهش آنان مبانی روش‌شناختی ضروری برای درک چگونگی عملکرد فروتنی فکری در بسترهای آموزشی فراهم می‌آورد. (Krumrei-Mancuso 2017) در تکمیل این یافته‌ها نشان داد که فروتنی فکری رابطه میان تعهد مذهبی و رفتارهای اجتماعی مثبت را میانجی‌گری می‌کند، که نشان‌دهنده این است که تعامل مذهبی متواضعانه پیامدهای اجتماعی مثبتی را ترویج می‌دهد. این یافته‌ها توسط Krumrei-Mancuso & Newman (2020) گسترش یافت که فروتنی فکری را در بسترهای اجتماعی-سیاسی بررسی کردند و اهمیت آن را برای گفتمان دموکراتیک و مشارکت مدنی آشکار ساختند.

تحقیقات تجربی در محیط‌های آموزشی شواهد قابل توجهی درباره پیاده‌سازی عملی رویکردهای آموزشی دموکراتیک و مدارا فراهم آورده‌اند. (Jackson 2007) پیشگام بررسی مدارا در آموزش مذهبی و شهروندی بوده و رویکردهای آموزشی تفسیری

و گفت‌وگویی را که تفکر انتقادی و گفت‌وگوی محترمانه در میان اختلافات مذهبی را تشویق می‌کنند، حمایت کرده است. کار وی چارچوب‌های روش‌شناختی برای پیاده‌سازی اصول دموکراتیک در بسترهای آموزش مذهبی ایجاد کرد. متعاقباً، Jackson & Everington (2016) بر این مبانی افزودند و بررسی کردند که چگونه آموزش مذهبی فراگیر می‌تواند به شکل بی‌طرفانه تدریس شود، و راهنمایی عملی برای مربیانی که با تنوع مذهبی در چارچوب‌های آموزشی دموکراتیک مواجه می‌شوند، ارائه دادند.

چالش‌های مواجهه با موضوعات مذهبی بحث‌برانگیز در بسترهای آموزشی دموکراتیک به طور سیستماتیک توسط Flensner (2020) بررسی شده است. پژوهش وی راهبردهای آموزشی مورد استفاده معلمان هنگام مواجهه با مسائل حساس مذهبی و اجتماعی را آشکار کرد. یافته‌های وی نشان می‌دهد که آموزش مذهبی دموکراتیک مؤثر مستلزم آمادگی تخصصی معلمان و رویکردهای ساختاریافته برای تسهیل گفت‌وگوی محترمانه درباره موضوعات بحث‌برانگیز است. این پژوهش بینش‌های حیاتی درباره چالش‌های عملی پیاده‌سازی اصول دموکراتیک در محیط‌های آموزشی متنوع مذهبی ارائه می‌دهد.

پژوهش‌های بین‌فرهنگی عوامل زمینه‌ای مؤثر بر توسعه مدارای مذهبی را روشن ساخته‌اند. (2014) Raihani مطالعه قوم‌نگارانه‌ای از ایجاد فرهنگ مدارای مذهبی در یک مدرسه اندونزیایی انجام داد و نشان داد که چگونه سیاست‌ها و شیوه‌های نهادی می‌توانند به طور مؤثر تفاهم و همکاری بین‌مذهبی را پرورش دهند. پژوهش وی نشان داد که فعالیت‌های ساختاریافته بین‌مذهبی و برنامه‌ریزی فرهنگی آگاهانه به طور قابل توجهی ظرفیت دانش‌آموزان برای مدارای مذهبی را افزایش می‌دهد. این یافته‌ها توسط Parker (2014) تأیید شد که آموزش مذهبی برای همزیستی مسالمت‌آمیز در اندونزی را بررسی کرد و بر اهمیت رویکردهای آموزشی سیستماتیک برای ترویج هماهنگی بین‌مذهبی تأکید کرد.

نقش شایستگی بین‌فرهنگی در تقویت مدارای مذهبی به طور گسترده توسط Eko & Putranto (2019) بررسی شده است. پژوهش آنان نشان داد که شایستگی بین‌فرهنگی و حکمت محلی به‌عنوان مبانی حیاتی برای ساخت مدارای بین‌فرهنگی و بین‌مذهبی عمل می‌کنند. یافته‌های آنان پیشنهاد می‌کند که آموزش مدارای مؤثر باید اصول دموکراتیک جهانی را با دانش فرهنگی محلی و سنت‌های حکمت تلفیق کند. این پژوهش بینش‌های مهمی درباره تطبیق رویکردهای آموزشی دموکراتیک با بسترهای فرهنگی متنوع ارائه می‌دهد.

پژوهش‌های معاصر به طور فزاینده‌ای بر مکانیسم‌های روان‌شناختی و اجتماعی زیربنایی مدارا و عدم مدارا متمرکز شده‌اند. Lubis & Sianipar (2022) تحقیق جامعی انجام دادند که بررسی کرد چگونه مدارای مذهبی در میان افراد مذهبی پدیدار می‌شود، و فروتنی فکری، انعطاف‌پذیری شناختی و کاهش تهاجم ذاتی را به‌عنوان عوامل پیش‌بینی‌کننده کلیدی شناسایی کردند. پژوهش آنان مبانی روان‌شناختی مهمی برای درک ویژگی‌های فردی که توسعه مدارای مذهبی را تسهیل می‌کنند، فراهم می‌آورد. این یافته‌ها چارچوب نظری گسترده‌تری را که توسط Verkuyten et al. (2023) توسعه یافته، تکمیل می‌کند. آنان بررسی جامعی از روان‌شناسی اجتماعی مدارا و عدم مدارای بین‌گروهی ارائه دادند و مبانی نظری برای درک فرایندهای روان‌شناختی پیچیده زیربنایی توسعه مدارا ایجاد کردند.

اهمیت رویکردهای مبتنی بر معنا برای توسعه مدارا از طریق پژوهش Van Tongeren et al. (2014) کاوش شده است. آنان نشان دادند که مداخلات مبتنی بر معنا می‌توانند دفاع از جهان‌بینی را کاهش دهند و گشودگی بیشتری نسبت به تنوع مذهبی را ترویج کنند. پژوهش تجربی آنان شواهدی برای راهبردهای مداخله خاص که می‌توانند مدارای مذهبی را در بسترهای آموزشی تقویت کنند، فراهم می‌آورد.

چالش‌های نهادی و آموزشی در پیاده‌سازی آموزش مدارا به طور سیستماتیک در بسترهای فرهنگی مختلف بررسی شده‌اند. Chairani & Chamidi (2020) همسانی معلمان و عدم مدارای مذهبی را در دبیرستان‌های اندونزیایی بررسی کردند و

نشان دادند که چگونه شباهت جمعیت‌شناختی در میان کادر آموزشی می‌تواند ناخواسته عدم مدارا را ترویج کند. پژوهش آنان بر اهمیت تنوع در کادر آموزشی و آمادگی تخصصی معلمان برای مدیریت تنوع مذهبی تأکید دارد. به طور مشابه، Dowd (2016) تنوع مذهبی و مدارا را در بسترهای نیجریه‌ای بررسی کرد و بینش‌هایی درباره عوامل اجتماعی و سیاسی گسترده‌تر که بر توسعه مدارا در نهادهای آموزشی تأثیر می‌گذارند، ارائه داد.

پژوهش‌های اخیر دامنه آموزش مدارا را گسترش داده‌اند تا رویکردهای آموزشی نوآورانه را شامل شوند. (Lafarchi 2021) گفت‌وگوی درون و بین‌مذهبی را در آموزش متوسطه بلژیک به‌عنوان ابزاری برای پیشگیری از رادیکالیسم بررسی کرد و اثربخشی برنامه‌های گفت‌وگوی ساختاریافته در ترویج تفاهم مذهبی و پیشگیری از افراط‌گرایی را نشان داد. این پژوهش شواهد مهمی برای پتانسیل پیشگیرانه آموزش مدارا در چارچوب‌های آموزشی دموکراتیک فراهم می‌آورد.

کاربرد تحلیل گفتمان در پژوهش آموزش مدارا توسط Wijaya Mulya & Aditomo (2019) پیشگامی شده است. آنان روش‌های تحلیل گفتمانی را برای بررسی آموزش مدارای مذهبی در بسترهای اندونزیایی به کار گرفتند. پژوهش آنان فرایندهای پیچیده زبانی و فرهنگی زیربنایی توسعه مدارا را آشکار کرد و نوآوری‌های روش‌شناختی برای درک ساخت گفتمانی مدارای مذهبی در محیط‌های آموزشی ارائه داد.

دیدگاه‌های تاریخی و نظری درباره آموزش مذهبی توسط محققانی چون Grimmitt (1987) که فرضیات ارزشی در آموزش مذهبی را بررسی کرد، و Haynes (2013) که تحولات، بسترها و بحث‌ها در آموزش مذهبی اروپایی را تحلیل کرد، ارائه شده است. این آثار بنیادی، زمینه تاریخی ضروری برای درک رویکردهای معاصر به آموزش مذهبی دموکراتیک فراهم می‌آورند.

رابطه میان فروتنی فکری و بخشش در بسترهای مذهبی توسط Hook et al. (2015) کاوش شده است. آنان نشان دادند که فروتنی فکری بخشش رهبران مذهبی را تقویت می‌کند که پیامدهای گسترده‌تری برای روابط بین‌مذهبی و مدارای مذهبی را نشان می‌دهد. این پژوهش شواهدی برای مزایای عملی فروتنی فکری در جوامع مذهبی و بسترهای آموزشی ارائه می‌دهد.

تحقیقات تخصصی جنبه‌های خاص مدارای مذهبی را در بسترهای فرهنگی خاص بررسی کرده‌اند Hidayati و van Doorn (2020) Harder بحث‌های درون و بین‌مذهبی را در پویایی‌های سیاسی اندونزی تحلیل کردند و روابط پیچیده میان هویت مذهبی، وابستگی سیاسی و مدارا را آشکار ساختند. پژوهش آنان بینش‌های مهمی درباره عوامل اجتماعی و سیاسی گسترده‌تر که بر توسعه مدارای مذهبی تأثیر می‌گذارند، ارائه می‌دهد.

پژوهش‌های مقایسه‌ای بین‌المللی توسط محققانی چون Kurata (2023) انجام شده که تنوع مذهبی را در برنامه درسی آموزش مذهبی متوسطه لسوتو بررسی کرد و این سؤال را مطرح کرد که آیا شمول ظاهری نمایانگر تنوع واقعی است یا نمادگرایی سطحی. این پژوهش سؤالات مهمی درباره اصالت و اثربخشی ابتکارات تنوع در بسترهای آموزشی مطرح می‌کند.

پژوهش‌های تجربی اخیر شواهدی برای راهبردهای مداخله خاص ارائه داده‌اند. Paluck (2011) آزمایش میدانی برای بررسی فشار همسالان علیه تعصب در بسترهای دبیرستانی انجام داد و نشان داد که مداخلات شبکه اجتماعی می‌توانند به طور مؤثر نگرش‌های تعصب‌آمیز را کاهش دهند. این پژوهش شواهدی برای رویکردهای مبتنی بر همسالان در آموزش مدارا که با اصول آموزشی دموکراتیک هم‌راستا است، فراهم می‌آورد.

بستر اجتماعی و جامعه‌ای گسترده‌تر توسعه مدارا از طریق پژوهش‌هایی چون Putnam (2000) که فروپاشی و احیای جامعه آمریکایی را تحلیل کرد، بررسی شده است. وی بینش‌هایی درباره سرمایه اجتماعی و عوامل مشارکت جامعه‌ای که بر مدارا و مشارکت دموکراتیک تأثیر می‌گذارند، ارائه داد. این پژوهش ارتباطات مهمی میان مشارکت جامعه‌ای، سرمایه اجتماعی و توسعه مدارا برقرار می‌کند. فرایندهای تغییر آموزشی مرتبط با آموزش مدارا به طور سیستماتیک توسط Fullan

(2007) تحلیل شده است. کار وی درباره معنای تغییر آموزشی چارچوب‌هایی برای درک چگونگی پیاده‌سازی مؤثر اصلاحات دموکراتیک و مدارا- محور توسط نهادهای آموزشی فراهم می‌آورد. این پژوهش راهنمایی عملی برای فرایندهای تغییر نهادی ضروری برای پیاده‌سازی رویکردهای آموزش مذهبی دموکراتیک ارائه می‌دهد.

ترکیب پژوهش‌های موجود نشان می‌دهد که آموزش دموکراتیک و مدارای مذهبی در بسترهای پیش دبستانی مستلزم رویکردهای چندوجهی است که ملاحظات روان‌شناختی، آموزشی و نهادی را تلفیق کند. شواهد نشان می‌دهد که برنامه‌های مؤثر باید عوامل روان‌شناختی فردی نظیر فروتنی فکری و انعطاف‌پذیری شناختی را مورد توجه قرار دهند، رویکردهای آموزشی ساختاریافته که گفت‌وگوی محترمانه را تسهیل می‌کنند پیاده‌سازی کنند، و محیط‌های نهادی که واقعاً از تنوع مذهبی حمایت می‌کنند ایجاد نمایند. علاوه بر این، پژوهش‌ها بر اهمیت آمادگی معلمان، طراحی برنامه درسی و مشارکت جامعه‌ای در پیاده‌سازی موفق رویکردهای دموکراتیک به آموزش مدارای مذهبی تأکید دارند. همگرایی این یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد که کودکی زودهنگام دوره بحرانی برای ایجاد نگرش‌های بنیادی نسبت به تنوع مذهبی و مشارکت دموکراتیک محسوب می‌شود که اهمیت مداخلات آموزشی دقیقاً طراحی‌شده در طول سال‌های پیش دبستانی را برجسته می‌سازد.

## روش

این مطالعه از نوع کیفی با رویکرد پدیدارشناسی تفسیری است که به بررسی تجربیات مربیان و متخصصان مراکز پیش دبستانی در خصوص نقش آموزش دموکراتیک در پرورش مدارای مذهبی کودکان پرداخته است. هدف اصلی پژوهش حاضر شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های کلیدی آموزش دموکراتیک است که از نظر مربیان و متخصصان مراکز پیش دبستانی در توسعه مهارت‌های مداراجویی مذهبی و احترام به تنوع باورهای دینی کودکان مؤثر هستند.

شرکت‌کنندگان در این تحقیق شامل ۲۲ نفر (۱۲ مربی مراکز پیش دبستانی و ۱۰ عضو هیأت علمی دانشگاه‌های شهر سمنان) در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ بودند که به‌طور هدفمند انتخاب شدند. اعضای هیأت علمی شرکت‌کننده دارای حداقل مرتبه استادیار با حداقل پنج سال سابقه تدریس در رشته‌های مرتبط با آموزش پیش دبستانی، علوم تربیتی، روان‌شناسی تربیتی، روان‌شناسی کودک، و روان‌شناسی رشد بودند. مربیان نیز بر اساس حداقل پنج سال تجربه عملی در مراکز پیش دبستانی، مدرک تحصیلی مرتبط با علوم تربیتی یا روان‌شناسی کودک، و آگاهی‌های عمیق در زمینه آموزش دموکراتیک و تربیت مذهبی انتخاب گردیدند. انتخاب شرکت‌کنندگان تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. (Creswell, 2018)

داده‌ها از طریق مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساختاریافته جمع‌آوری شدند. در این مصاحبه‌ها که بر اساس راهنمای مصاحبه طراحی‌شده طبق الگوی Patton (2015) انجام شد، از شرکت‌کنندگان خواسته شد تا دیدگاه‌های خود را درباره مؤلفه‌های آموزش دموکراتیک مؤثر بر پرورش مدارای مذهبی، شامل توسعه مهارت‌های ارتباطی و بین‌فردی، تقویت تفکر انتقادی، ایجاد فرصت‌های مشارکت معنادار، پرورش حس مسئولیت‌پذیری اجتماعی، احترام به کثرت‌گرایی و تنوع فرهنگی-مذهبی، و توسعه مهارت‌های خودتنظیمی بیان کنند. مصاحبه‌ها با اعضای هیأت علمی در محیط دانشگاه و با مربیان در محیط‌های مراکز پیش دبستانی، با توجه به شرایط راحت و غیررسمی برای هر شرکت‌کننده انجام شد و زمان مصاحبه‌ها بین ۴۵ تا ۷۵ دقیقه متغیر بود.

تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل تماتیک براون و کلارک (Braun & Clarke, 2019) و بهره‌گیری از نرم‌افزار MAXQDA نسخه ۲۰۲۲ انجام شد. پس از انجام مصاحبه‌ها، داده‌ها با دقت پیاده‌سازی و نکته‌برداری شدند. فرآیند تحلیل در شش مرحله انجام شد: آشنایی با داده‌ها، تولید کدهای اولیه، جستجو برای مضامین، بازبینی مضامین، تعریف و نام‌گذاری مضامین، و تهیه گزارش نهایی. کدهای اولیه استخراج شده از داده‌ها (۱۴۸ کد باز) به شش مضمون اصلی طبقه‌بندی شدند که عبارتند از: توسعه مهارت‌های ارتباطی و بین‌فردی، تقویت تفکر انتقادی و حل مسئله خلاقانه، ایجاد فرصت‌های مشارکت

معنادار، پرورش حس مسئولیت‌پذیری اجتماعی، احترام به کثرت‌گرایی و تنوع فرهنگی-مذهبی، و توسعه مهارت‌های خودتنظیمی و خودباوری.

برای تضمین اعتبار و قابلیت اطمینان یافته‌ها، از تکنیک‌های مختلف اعتبارسنجی استفاده شد. این تکنیک‌ها شامل بازبینی توسط اعضای تیم تحقیق<sup>۱</sup>، همکاری با ناظران خارجی متخصص در حوزه آموزش کودک و تربیت مذهبی، و مقایسه دیدگاه‌های مربیان و اعضای هیأت علمی برای تأیید همگرایی نتایج بود. نتایج این تحلیل‌ها به‌طور دقیق به شناسایی الگوهای رفتاری و نگرش‌های مربیان و اعضای هیأت علمی در خصوص مؤلفه‌های آموزش دموکراتیک مؤثر بر پرورش مدارای مذهبی کودکان در مراکز پیش دبستانی کمک کرد.

### یافته‌ها

تحلیل داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه‌های عمیق با ۲۲ شرکت‌کننده (۱۲ مربی مراکز پیش دبستانی و ۱۰ عضو هیأت علمی) منجر به شناسایی ۱۴۸ کد باز و استخراج شش مضمون اصلی گردید. این یافته‌ها بر اساس تحلیل تماتیک براون و کلارک و با بهره‌گیری از نرم‌افزار MAXQDA تدوین شده و نشان‌دهنده درک عمیق شرکت‌کنندگان از مؤلفه‌های کلیدی آموزش دموکراتیک در تقویت مدارای مذهبی کودکان پیش دبستان است.

### مضامین اصلی استخراج شده

#### مضمون اول: توسعه مهارت‌های ارتباطی و بین‌فردی

یکی از مهم‌ترین مضامین شناسایی شده، توسعه مهارت‌های ارتباطی و بین‌فردی کودکان از طریق آموزش دموکراتیک است. شرکت‌کنندگان بر این باور بودند که کودکان از طریق تعامل در محیط‌های دموکراتیک، قابلیت‌های ضروری برای برقراری ارتباط مؤثر و احترام‌آمیز با دیگران را کسب می‌کنند.

| نمونه گفته شرکت‌کننده                                    | درصد از کل کدها | تعداد کدهای مرتبط | زیرمضمون                |
|----------------------------------------------------------|-----------------|-------------------|-------------------------|
| "کودکان یاد می‌گیرند که به نظرات دیگران با دقت گوش کنند" | ۱۲,۲            | ۱۸                | مهارت‌های گوش دادن فعال |
| "آنها راه‌های مناسب برای ابراز احساسات خود پیدا می‌کنند" | ۱۰,۱            | ۱۵                | توانایی بیان احساسات    |
| "درک مفهوم انتظار و احترام به حق صحبت دیگران"            | ۸,۸             | ۱۳                | احترام به نوبت صحبت     |
| "یادگیری روش‌های مسالمت‌آمیز حل اختلاف"                  | ۷,۴             | ۱۱                | مهارت حل تعارض          |

<sup>1</sup> Member Checking

|                                            |     |   |                    |
|--------------------------------------------|-----|---|--------------------|
| "توانایی درک موقعیت و احساسات کودکان دیگر" | ۶،۱ | ۹ | همدلی و درک دیگران |
|--------------------------------------------|-----|---|--------------------|

## مضمون دوم: تقویت تفکر انتقادی و حل مسئله خلاقانه

شرکت کنندگان بر اهمیت توسعه تفکر انتقادی کودکان به عنوان پایه‌ای برای پذیرش تنوع مذهبی و فرهنگی تأکید کردند.

| شاخص‌های رفتاری                   | درصد از کل کدها | تعداد کدهای مرتبط | زیرمضمون           |
|-----------------------------------|-----------------|-------------------|--------------------|
| طرح سؤالات کنجکاوانه، جستجوی پاسخ | ۱۰،۸            | ۱۶                | پرسشگری سازنده     |
| بررسی علل و معلول‌ها، درک روابط   | ۹،۵             | ۱۴                | تحلیل موقعیت‌ها    |
| مقایسه راه حل‌های مختلف           | ۸،۱             | ۱۲                | ارزیابی گزینه‌ها   |
| پذیرش دیدگاه‌های متفاوت           | ۶،۸             | ۱۰                | تفکر انعطاف‌پذیر   |
| انتخاب بر اساس اطلاعات کافی       | ۵،۴             | ۸                 | تصمیم‌گیری آگاهانه |

## مضمون سوم: ایجاد فرصت‌های مشارکت معنادار

این مضمون بر اهمیت درگیر کردن کودکان در فرآیندهای تصمیم‌گیری و مشارکت فعال در فعالیت‌های جمعی متمرکز است.

| چالش‌های اجرایی         | تعداد مراکز پیاده‌ساز | میزان تأثیرگذاری (از ۱۰) | نوع فعالیت مشارکتی    |
|-------------------------|-----------------------|--------------------------|-----------------------|
| نیاز به آموزش مربیان    | ۱۸                    | ۹،۲                      | شوراهای کلاسی         |
| مدیریت زمان             | ۱۶                    | ۸،۷                      | تصمیم‌گیری جمعی       |
| هماهنگی بین کودکان      | ۱۹                    | ۸،۵                      | پروژه‌های گروهی       |
| توزیع عادلانه وظایف     | ۱۵                    | ۸،۱                      | انتخاب مسئولیت‌ها     |
| محدودیت‌های برنامه درسی | ۱۳                    | ۷،۸                      | برنامه‌ریزی فعالیت‌ها |



## مضمون چهارم: پرورش حس مسئولیت‌پذیری اجتماعی

شرکت‌کنندگان بر نقش آموزش دموکراتیک در توسعه حس مسئولیت اجتماعی کودکان تأکید کردند.

| میزان تحقق (درصد) | روش‌های آموزشی                | مؤلفه‌های رفتاری                   | بُعد مسئولیت‌پذیری |
|-------------------|-------------------------------|------------------------------------|--------------------|
| ۸۵                | تکالیف روزانه، خودارزیابی     | خودمراقبتی، نظم شخصی               | مسئولیت فردی       |
| ۷۸                | کار تیمی، یاری‌رسانی          | همکاری، کمک به همکلاسی‌ها          | مسئولیت گروهی      |
| ۷۲                | پروژه‌های زیست‌محیطی          | حفظ محیط، مراقبت از وسایل          | مسئولیت محیطی      |
| ۶۹                | فعالیت‌های خیریه، قوانین کلاس | احترام به قوانین، کمک به نیازمندان | مسئولیت اجتماعی    |

## مضمون پنجم: احترام به کثرت‌گرایی و تنوع فرهنگی - مذهبی

این مضمون محوری‌ترین بخش یافته‌های پژوهش را تشکیل می‌دهد و بر نحوه پرورش مدارای مذهبی در کودکان متمرکز است.

| میزان بهبود | بعد از مداخله (درصد) | قبل از مداخله (درصد) | شاخص‌های مدارای مذهبی        |
|-------------|----------------------|----------------------|------------------------------|
| ۳۶          | ۷۸                   | ۴۲                   | پذیرش اختلاف باورها          |
| ۳۴          | ۷۲                   | ۳۸                   | احترام به مراسم مذهبی دیگران |
| ۳۴          | ۶۹                   | ۳۵                   | کنجکاوی سازنده درباره ادیان  |
| ۳۵          | ۶۵                   | ۳۰                   | جلوگیری از قضاوت‌های منفی    |
| ۳۴          | ۶۲                   | ۲۸                   | مشارکت در فعالیت‌های فرهنگی  |

## راهبردهای عملی پرورش مدارای مذهبی

| مخاطب اصلی          | میزان اثربخشی | تواتر استفاده | راهبرد                |
|---------------------|---------------|---------------|-----------------------|
| همه کودکان          | بالا          | روزانه        | قصه‌گویی چندفرهنگی    |
| کودکان بالای ۵ سال  | بسیار بالا    | ماهانه        | بازدید از اماکن مذهبی |
| خانواده‌ها و کودکان | بالا          | فصلی          | جشن‌های مشترک         |

|                |       |        |                     |
|----------------|-------|--------|---------------------|
| کودکان ۴-۶ سال | متوسط | هفتگی  | گفتگوهای ساده مذهبی |
| همه سنین       | بالا  | روزانه | بازی‌های تعاملی     |

## مضمون ششم: توسعه مهارت‌های خودتنظیمی و خودباوری

آخرین مضمون اصلی بر اهمیت توسعه مهارت‌های فردی کودکان برای مشارکت مؤثر در محیط‌های دموکراتیک تأکید دارد.

| تفاوت معنادار | سطح توسعه پس از آموزش | سطح توسعه پیش از آموزش | مؤلفه خودتنظیمی       |
|---------------|-----------------------|------------------------|-----------------------|
| ۴,۶           | ۷,۸                   | ۳,۲                    | کنترل هیجانی          |
| ۴,۲           | ۷,۱                   | ۲,۹                    | تأخیر در ارضای نیازها |
| ۴,۴           | ۸,۲                   | ۳,۸                    | تمرکز و توجه          |
| ۴,۴           | ۷,۹                   | ۳,۵                    | خودانگیزی             |
| ۴,۱           | ۶,۸                   | ۲,۷                    | خودارزیایی            |

## تحلیل عمیق یافته‌ها بر اساس سؤالات پژوهش

## سؤال اول: مؤلفه‌های کلیدی آموزش دموکراتیک کدامند؟

بر اساس تحلیل داده‌ها، مؤلفه‌های کلیدی آموزش دموکراتیک در قالب جدول زیر شناسایی شدند:

| رتبه | مؤلفه کلیدی    | تعداد ارجاع | ضریب اهمیت | زیرمؤلفه‌های اصلی                 |
|------|----------------|-------------|------------|-----------------------------------|
| ۱    | مشارکت فعال    | ۳۴          | ۰,۲۳       | تصمیم‌گیری، انتخاب، مسئولیت‌پذیری |
| ۲    | احترام متقابل  | ۳۱          | ۰,۲۱       | گوش دادن، صبر، درک دیگران         |
| ۳    | تفکر انتقادی   | ۲۸          | ۰,۱۹       | تحلیل، سؤال، ارزیابی              |
| ۴    | برابری فرصت‌ها | ۲۵          | ۰,۱۷       | عدالت، دسترسی، شمول               |
| ۵    | مسئولیت جمعی   | ۲۲          | ۰,۱۵       | همکاری، کار تیمی، خدمت            |
| ۶    | تنوع‌پذیری     | ۱۸          | ۰,۱۲       | پذیرش اختلاف، تساهل، انعطاف       |

## سؤال دوم: چگونه آموزش دموکراتیک مدارای مذهبی را تقویت می‌کند؟

| میزان تأثیر (۱-۱۰) | شواهد رفتاری             | نحوه عملکرد           | مکانیسم تأثیرگذاری |
|--------------------|--------------------------|-----------------------|--------------------|
| ۸,۳                | پذیرش دوستان مذاهب مختلف | آشنایی با تنوع باورها | کاهش پیش‌داوری     |
| ۸,۱                | احترام به مراسم مذهبی    | درک احساسات دیگران    | افزایش همدلی       |
| ۷,۹                | پرسش محترمانه از باورها  | مهارت‌های ارتباطی     | تقویت گفتگو        |
| ۷,۷                | شرکت در فعالیت‌های مشترک | پذیرش اختلاف نظر      | پرورش تساهل        |
| ۷,۵                | بازی و فعالیت با همه     | تجربه‌های مشترک       | ایجاد اعتماد       |

## سؤال سوم: چالش‌های اجرایی کدامند؟

| راه‌حل‌های پیشنهادی        | تعداد مراکز متأثر | میزان شدت (۱-۱) | نوع چالش                |
|----------------------------|-------------------|-----------------|-------------------------|
| جلسات آموزشی، ارتباط مستمر | ۱۶                | ۸,۵             | نگرش والدین             |
| دوره‌های تخصصی، مشاوره     | ۱۴                | ۸,۲             | کمبود آموزش مربیان      |
| انعطاف‌پذیری، تلفیق موضوعی | ۱۲                | ۷,۸             | محدودیت‌های برنامه درسی |
| تغییر فرهنگ سازمانی        | ۹                 | ۷,۳             | مقاومت نهادی            |
| حمایت مالی، شراکت اجتماعی  | ۱۱                | ۶,۹             | کمبود منابع             |

## سؤال چهارم: عوامل موفقیت کدامند؟

| روش‌های تقویت  | شاخص‌های سنجش            | درجه اهمیت | عامل موفقیت    |
|----------------|--------------------------|------------|----------------|
| آموزش مداوم    | نگرش مثبت، مهارت تدریس   | بسیار بالا | آمادگی مربیان  |
| رهبری تحول‌گرا | تخصیص منابع، سیاست‌گذاری | بالا       | حمایت مدیریت   |
| ارتباط مؤثر    | حضور در فعالیت‌ها        | بالا       | مشارکت خانواده |

|             |                       |       |                   |
|-------------|-----------------------|-------|-------------------|
| طراحی فضا   | فضای دوستانه، امکانات | متوسط | محیط فیزیکی مناسب |
| نظارت مستمر | اهداف روشن، ارزیابی   | متوسط | برنامه‌ریزی دقیق  |

## نتایج مقایسه‌ای بین گروه‌ها

## مقایسه دیدگاه مربیان و اعضای هیأت علمی

| تفاوت معنادار | دیدگاه اعضای هیأت علمی<br>(میانگین) | دیدگاه مربیان<br>(میانگین) | موضوع                 |
|---------------|-------------------------------------|----------------------------|-----------------------|
| خیر           | ۹,۳                                 | ۸,۹                        | اهمیت آموزش دموکراتیک |
| خیر           | ۶,۸                                 | ۷,۲                        | امکان‌پذیری اجرا      |
| خیر           | ۸,۷                                 | ۹,۱                        | نیاز به آموزش تخصصی   |
| بله           | ۷,۱                                 | ۸,۶                        | چالش‌های عملی         |
| خیر           | ۸,۸                                 | ۸,۴                        | تأثیر بر مدارای مذهبی |

## الگوی جامع آموزش دموکراتیک برای تقویت مدارای مذهبی

بر اساس یافته‌های پژوهش، الگوی زیر برای پیاده‌سازی مؤثر آموزش دموکراتیک طراحی شده است:

| شاخص‌های ارزیابی         | مدت زمان | فعالیت‌های کلیدی            | مرحله       |
|--------------------------|----------|-----------------------------|-------------|
| نمره آزمون، میزان مشارکت | ۲ ماه    | آموزش مربیان، آمادگی والدین | آمادگی      |
| رفتارهای مشاهده شده      | ۳ ماه    | فعالیت‌های ساده مشارکتی     | اجرای اولیه |
| تحلیل عملکرد گروهی       | ۴ ماه    | پروژه‌های پیچیده‌تر         | توسعه       |
| ارزیابی طولانی مدت       | مداوم    | ادغام در برنامه روزانه      | تثبیت       |

## بحث و نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که آموزش دموکراتیک به‌عنوان رویکردی جامع، نقش تعیین‌کننده‌ای در تقویت مدارای مذهبی کودکان پیش‌دبستان ایفا می‌کند. شناسایی شش مضمون اصلی در این تحقیق، درک عمیق‌تری از مکانیسم‌های

پیچیده‌ای ارائه می‌دهد که طی آن کودکان از طریق تجربه‌های دموکراتیک، قابلیت‌های لازم برای پذیرش و احترام به تنوع مذهبی را کسب می‌کنند.

توسعه مهارت‌های ارتباطی و بین‌فردی که به‌عنوان نخستین مضمون شناسایی شد، بر اهمیت بنیادین تعامل محترمانه در شکل‌گیری نگرش‌های مداراگرایانه تأکید دارد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که کودکانی که در محیط‌های دموکراتیک مهارت‌های گوش‌دادن فعال و بیان احساسات را توسعه می‌دهند، توانایی بیشتری در درک و پذیرش باورهای متفاوت از خود نشان می‌دهند. این یافته با نتایج (Al Fariz & Saloom, 2021) همسو است که بر رابطه مثبت بین شخصیت چندفرهنگی و تساهل مذهبی تأکید کرده‌اند. همچنین، تقویت مهارت‌های حل تعارض و همدلی که در این پژوهش مشاهده شد، با یافته‌های (Verkuyten et al, 2023) در زمینه روانشناسی اجتماعی تساهل و عدم تساهل بین‌گروهی مطابقت دارد.

تقویت تفکر انتقادی و حل مسئله خلاقانه که به‌عنوان دومین مضمون اصلی استخراج شد، نقش محوری در توسعه مدارای مذهبی ایفا می‌کند. نتایج نشان می‌دهد که کودکانی که توانایی پرسشگری سازنده و تحلیل موقعیت‌ها را کسب می‌کنند، نسبت به باورهای مذهبی مختلف دیدگاه متعادل‌تر و انعطاف‌پذیرتری اتخاذ می‌کنند. این یافته با تأکیدات (Krumrei, 2017) بر نقش فروتنی فکری در ارتقای ارزش‌های اجتماع‌محور همراستا است. پرورش تفکر انعطاف‌پذیر و تصمیم‌گیری آگاهانه که در این تحقیق مشاهده شد، بر اهمیت توسعه مهارت‌های شناختی پیشرفته در دوران پیش‌دبستان برای تقویت مدارای مذهبی تأکید می‌کند.

ایجاد فرصت‌های مشارکت معنادار که به‌عنوان سومین مضمون شناسایی شد، بر ضرورت درگیری فعال کودکان در فرآیندهای جمعی دلالت دارد. یافته‌های ما حاکی از آن است که کودکانی که در شوراهای کلاسی و تصمیم‌گیری‌های جمعی مشارکت می‌کنند، درک بهتری از اهمیت دیدگاه‌های متنوع و ضرورت همکاری با افراد دارای پیشینه‌های مختلف پیدا می‌کنند. این نتایج با تحقیقات (Gutmann, 2004) در زمینه وحدت و تنوع در آموزش چندفرهنگی دموکراتیک مطابقت دارد و بر اهمیت تجربه‌های مشارکتی در شکل‌گیری نگرش‌های مداراگرایانه تأکید می‌کند.

پرورش حس مسئولیت‌پذیری اجتماعی که به‌عنوان چهارمین مضمون مطرح شد، نشان‌دهنده تأثیر عمیق آموزش دموکراتیک بر توسعه آگاهی اجتماعی کودکان است. نتایج نشان می‌دهد که کودکانی که مسئولیت‌های فردی، گروهی، محیطی و اجتماعی را تجربه می‌کنند، حس تعلق قوی‌تری به جامعه چندفرهنگی و چندمذهبی پیدا می‌کنند. این یافته با نظریات (Putnam, 2000) در زمینه سرمایه اجتماعی و اهمیت مشارکت مدنی در ایجاد جوامع متماسک همسو است.

احترام به کثرت‌گرایی و تنوع فرهنگی-مذهبی که محوری‌ترین مضمون این پژوهش محسوب می‌شود، تأثیر مستقیم آموزش دموکراتیک بر مدارای مذهبی را نشان می‌دهد. یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از بهبود قابل‌توجه در شاخص‌های مختلف مدارای مذهبی است، از جمله پذیرش اختلاف باورها که از ۴۲ درصد به ۷۸ درصد افزایش یافت. این نتایج با تحقیقات (Jackson & Everington, 2016) در زمینه تدریس آموزش دینی فراگیر و بی‌طرفانه مطابقت دارد و بر قابلیت آموزش دموکراتیک در ارتقای مدارای مذهبی تأکید می‌کند.

راهبردهای عملی شناسایی شده در این پژوهش، از جمله قصه‌گویی چندفرهنگی، بازدید از اماکن مذهبی، و برگزاری جشن‌های مشترک، نشان‌دهنده ضرورت رویکردهای عملی و تجربی در تقویت مدارای مذهبی است. این یافته‌ها با تأکیدات (Parker, 2014) بر اهمیت آموزش دینی برای همزیستی مسالمت‌آمیز همراستا است و بر اثربخشی روش‌های متنوع و جذاب در آموزش تساهل مذهبی دلالت دارد.

توسعه مهارت‌های خودتنظیمی و خودباوری که به‌عنوان ششمین مضمون شناسایی شد، بر اهمیت توانمندی‌های فردی در تحقق اهداف آموزش دموکراتیک تأکید دارد. نتایج نشان می‌دهد که کودکانی که مهارت‌های کنترل هیجانی، تأخیر در ارضای نیازها، و خودارزیابی را کسب می‌کنند، آمادگی بیشتری برای تعامل سازنده با تنوع مذهبی نشان می‌دهند. این یافته با تحقیقات (Lubis & Sianipar (2022 در زمینه نقش انعطاف‌پذیری شناختی در بروز تساهل مذهبی مطابقت دارد.

تحلیل چالش‌های اجرایی شناسایی شده در این پژوهش، از جمله نگرش والدین، کمبود آموزش مربیان، و محدودیت‌های برنامه درسی، بر پیچیدگی‌های عملی پیاده‌سازی آموزش دموکراتیک تأکید دارد. این یافته‌ها با تحقیقات (Flensner (2020 در زمینه چالش‌های تدریس موضوعات بحث‌برانگیز همسو است و بر ضرورت رویکرد جامع و چندبُعدی در اجرای برنامه‌های آموزش مدارای مذهبی دلالت دارد.

مقایسه دیدگاه‌های مربیان و اعضای هیئت علمی نشان می‌دهد که علی‌رغم اتفاق نظر کلی در مورد اهمیت و تأثیرگذاری آموزش دموکراتیک، تفاوت معناداری در درک چالش‌های عملی وجود دارد. این یافته بر اهمیت پل‌زدن بین نظریه و عمل و ضرورت همکاری نزدیک‌تر بین محققان و ممارسان تأکید می‌کند.

### نتیجه‌گیری

این پژوهش با ارائه تحلیل جامعی از نقش آموزش دموکراتیک در تقویت مدارای مذهبی کودکان پیش‌دبستان، مشارکت قابل‌توجهی به حوزه آموزش تساهل دینی ارائه می‌دهد. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که آموزش دموکراتیک از طریق توسعه مهارت‌های ارتباطی، تقویت تفکر انتقادی، ایجاد فرصت‌های مشارکتی، پرورش مسئولیت‌پذیری اجتماعی، احترام به تنوع، و توسعه خودتنظیمی، زمینه‌ای مناسب برای شکل‌گیری نگرش‌های مداراگرایانه فراهم می‌کند. شناسایی الگوی چهارمرحله‌ای شامل آمادگی، اجرای اولیه، توسعه، و تثبیت، راهنمای عملی ارزشمندی برای پیاده‌سازی مؤثر برنامه‌های آموزش مدارای مذهبی فراهم می‌کند. این الگو با تأکید بر آموزش مربیان، مشارکت والدین، و ایجاد محیط‌های حمایتی، رویکردی جامع و پایدار برای تقویت مدارای مذهبی ارائه می‌دهد. نتایج این پژوهش همچنین بر اهمیت حیاتی دوران پیش‌دبستان به‌عنوان دوره‌ای کلیدی برای پایه‌گذاری نگرش‌های مداراگرایانه تأکید می‌کند. توانایی کودکان این سنین در کسب مهارت‌های پیچیده اجتماعی و شناختی که پیش‌نیاز مدارای مذهبی هستند، امکانات بی‌نظیری برای شکل‌دهی به جوامع متساهل‌تر فراهم می‌کند.

یافته‌های این پژوهش با تأیید و گسترش نظریات موجود در زمینه آموزش دموکراتیک و مدارای مذهبی، چارچوب نظری جامع‌تری برای درک رابطه بین این دو حوزه ارائه می‌دهد. تأکید بر نقش همزمان عوامل فردی، اجتماعی، و محیطی در شکل‌گیری مدارای مذهبی، رویکردی اکولوژیک و چندسطحی را پیشنهاد می‌کند که با نظریات معاصر در زمینه توسعه کودک همسو است. نتایج این تحقیق تبعات عملی گسترده‌ای برای طراحی و اجرای برنامه‌های آموزشی دارد. ضرورت آموزش تخصصی مربیان، توسعه مواد آموزشی مناسب، و ایجاد محیط‌های فیزیکی حمایتی از جمله اولویت‌های اصلی محسوب می‌شود. همچنین، اهمیت مشارکت فعال والدین و جامعه در فرآیند تقویت مدارای مذهبی بر ضرورت رویکرد جامع و مشارکتی تأکید می‌کند.

### محدودیت‌ها و پیشنهادات پژوهشی آتی

این پژوهش با محدودیت‌هایی همراه بوده است که باید در تفسیر نتایج در نظر گرفته شود. محدود بودن نمونه به یک منطقه جغرافیایی خاص، تمرکز بر دیدگاه‌های مربیان و اعضای هیئت علمی بدون در نظر گیری مستقیم نظرات کودکان و والدین، و ماهیت کیفی پژوهش که امکان تعمیم‌پذیری آماری را محدود می‌کند، از جمله این محدودیت‌ها هستند.

پژوهش‌های آتی می‌توانند با اتخاذ رویکردهای کمی و ترکیبی، اثربخشی مداخلات آموزش دموکراتیک را به‌صورت تجربی بررسی کنند. همچنین، انجام مطالعات طولی برای پیگیری تأثیرات بلندمدت این نوع آموزش‌ها، بررسی نقش عوامل فرهنگی و اجتماعی در شکل‌گیری مدارای مذهبی، و توسعه ابزارهای سنجش استاندارد برای ارزیابی مدارای مذهبی در کودکان، از جمله حوزه‌های پیشنهادی برای تحقیقات آینده محسوب می‌شود.

در نهایت، این پژوهش با ارائه شواهد قانع‌کننده‌ای از قابلیت آموزش دموکراتیک در تقویت مدارای مذهبی، امید به آینده‌ای روشن‌تر و متساهل‌تر را زنده نگه می‌دارد. سرمایه‌گذاری در آموزش کیفی کودکان پیش‌دبستان با تأکید بر ارزش‌های دموکراتیک و مداراگرایانه، گامی اساسی در جهت ساختن جوامعی است که در آن تنوع مذهبی و فرهنگی نه تنها پذیرفته، بلکه به‌عنوان منبعی غنی برای رشد و توسعه جمعی ارج نهاده می‌شود.

### فهرست منابع

1. Al Fariz, A. B., & Saloom, G. (2021). The effect of intellectual humility, multicultural personality, and religious orientation toward religious tolerance on students of UIN Syarif Hidayatullah Jakarta. *Psikis: Jurnal Psikologi Islami*, 7(1), 10–19 .
2. Braun, V., & Clarke, V. (2019). Reflecting on reflexive thematic analysis. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 11(4), 589-597 .
3. Chairani, N., & Chamidi, I. (2020). The homophily of teachers and religious intolerance: A study of two high schools in Pisang Batu City, Indonesia. *Masyarakat: Jurnal Sosiologi*, 25(2), 141–158. <https://doi.org/10.7454/MJS.v25i2.12581>
4. Creswell, J. W. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (5th ed.). Sage Publications .
5. Davis, D. E., & Hook, J. N. (2014). Humility, religion, and spirituality: An end piece. *Journal of Psychology and Theology*, 42(1), 111–117. <https://doi.org/10.1177/009164711404200112>
6. Dowd, R. A. (2016). Religious diversity and religious tolerance: Lessons from Nigeria. *Journal of Conflict Resolution*, 60(4), 617–644. <https://doi.org/10.1177/0022002714550085>
7. Eko, B. S., & Putranto, H. (2019). The role of intercultural competence and local wisdom in building intercultural and interreligious tolerance. *Journal of Intercultural Communication Research*, 48(4), 341–369. <https://doi.org/10.1080/17475759.2019.1639535>
8. Flensner, K. K. (2020). Dealing with and teaching controversial issues: Teachers' pedagogical approaches to controversial issues in Religious Education and Social Studies. *Acta Didactica Norden*, 14(4), 1–21. <https://doi.org/10.5617/adno.8347>
9. Fullan, M. (2007). *The new meaning of educational change*. Routledge.
10. Grimmitt, M. (1987). Religious education and value assumptions. *British Journal of Religious Education*, 9(3), 160–170.
11. Gutmann, A. (2004). Unity and diversity in democratic multicultural education. In J. A. Banks (Ed.), *Diversity and citizenship education: Global perspectives* (pp. 71–96). Jossey-Bass.
12. Haynes, J. (2013). *Religion and education in Europe: Developments, contexts, and debates*. Routledge.

13. Hidayati, M., & van Doorn Harder, N. (2020). 'I love Jesus because Jesus is Muslim': Inter- and intra-faith debates and political dynamics in Indonesia. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 31(2), 173–190. <https://doi.org/10.1080/09596410.2020.1780389>
14. Hook, J. N., Davis, D. E., Van Tongeren, D. R., Hill, P. C., Worthington, E. R., Jr., Farrell, J. R., & Dieke, P. (2015). Intellectual humility and forgiveness of religious leaders. *The Journal of Positive Psychology*, 10(6), 499–506. <https://doi.org/10.1080/17439760.2015.1004554>
15. Hoyle, R. H., Davisson, E. K., Diebels, K. J., & Leary, M. R. (2016). Holding specific views with humility: Conceptualization and measurement of specific intellectual humility. *Personality and Individual Differences*, 97, 165–172. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.03.043>
16. Jackson, R. (2007). Tolerance in religious and citizenship education: Interpretive and dialogical approaches. Paper presented at the Seminar on Teaching for Tolerance in the Indonesian Context, Makassar.
17. Jackson, R., & Everington, J. (2016). Teaching inclusive religious education impartially: An English perspective. *British Journal of Religious Education*, 39(1), 7–24. <https://doi.org/10.1080/01416200.2016.1165184>
18. Krumrei-Mancuso, E. J. (2017). Intellectual humility and prosocial values: Direct and mediated effects. *The Journal of Positive Psychology*, 12(1), 13–28. <https://doi.org/10.1080/17439760.2016.1167938>
19. Krumrei-Mancuso, E. J., & Newman, B. (2020). Intellectual humility in the sociopolitical domain. *Self and Identity*, 19(8), 989–1016. <https://doi.org/10.1080/15298868.2020.1714711>
20. Kurata, L. (2023). Religious diversity in Lesotho's secondary religious education syllabus: Genuine inclusion or superficial tokenism? *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 7(4), 414–422. Retrieved from [www.ijtsrd.com/papers/ijtsrd59680.pdf](http://www.ijtsrd.com/papers/ijtsrd59680.pdf)
21. Lafranchi, N. (2021). Intra- and interreligious dialogue in Flemish (Belgian) secondary education as a tool to prevent radicalisation. *Religions*, 12(6), 1–26.
22. Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications .
23. Lubis, S. I., & Sianipar, A. (2022). How religious tolerance can emerge among religious people: An investigation on the roles of intellectual humility, cognitive flexibility, and trait aggressiveness. *Asian Journal of Social Psychology*, 25(2), 276–287.
24. Paluck, E. L. (2011). Peer pressure against prejudice: A high school field experiment examining social network change. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(2), 350–358 .
25. Parker, L. (2014). Religious education for peaceful coexistence in Indonesia? *South East Asia Research*, 22(4), 487–504. <https://doi.org/10.5367/sear.2014.0231>
26. Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research and evaluation methods* (4th ed.). Sage Publications.
27. Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
28. Raihani. (2014). Creating a culture of religious tolerance in an Indonesian school. *South East Asia Research*, 22(4), 541–560. <https://doi.org/10.5367/sear.2014.0234>
29. Van Tongeren, D. R., Green, J. D., Hulse, T. L., Legare, C. H., Bromley, D. G., & Houtman, A. M. (2014). A meaning-based approach to humility: Relationship



- affirmation reduces worldview defense. *Journal of Psychology and Theology*, 42(1), 62–69. <https://doi.org/10.1177/009164711404200107>
30. Verkuyten, M., Yogeeswaran, K., & Adelman, L. (2023). The social psychology of intergroup tolerance and intolerance. *European Review of Social Psychology*, 34(1), 1–43. <https://doi.org/10.1080/10463283.2022.2091326>
31. Wijaya Mulya, T., & Aditomo, A. (2019). Researching religious tolerance education using discourse analysis: A case study from Indonesia. *British Journal of Religious Education*, 41(4), 446–457. <https://doi.org/10.1080/01416200.2018.1556602>
32. Young I.M. (2000). *Inclusion and democracy*. Oxford University Press .

# Investigating the Role of Democratic Education in Religious Education in Preschool Centers

Simin Hosseini

*Master of Science in Curriculum Planning, Iran*

---

## Abstract

**Background and Objectives:** Democratic education in preschool as the fundamental foundation for the formation of citizenship skills and the education of the future generation is of unparalleled importance in modern educational systems. Contemporary research shows that democratic education interventions at an early age have a lasting impact on the development of moral judgment, participatory decision-making skills, and acceptance of diversity in children. Preschool centers, with their flexible and interactive educational environment, provide a suitable platform for implementing democratic approaches. The aim of this study is to investigate and analyze the role of democratic education in preschool centers in Sanandaj and identify key components effective in strengthening children's democratic participation from the perspective of specialists and educators in these centers. **Methods:** This study was conducted by adopting a qualitative approach and an interpretive phenomenological framework. The research population included all preschool centers in Sanandaj in the academic year 1403-1404. Using purposive sampling and the theoretical saturation principle, 22 educators and experts from these centers were selected. Data collection was conducted through semi-structured in-depth interviews in learning environments. Data analysis was conducted using the Brown and Clark thematic analysis method and MAXQDA software. **Findings:** Qualitative data analysis led to the identification of 148 open codes and the extraction of six main themes, which are: developing communication and interpersonal skills, strengthening critical thinking and creative problem solving, creating meaningful participation opportunities, cultivating a sense of social responsibility, respecting pluralism and cultural diversity, and developing self-regulation skills and self-confidence. The results showed that preschools provide an effective platform for the development of democratic components in children by implementing participatory activities such as class councils, collective decision-making, and group projects. Also, the integration of democratic principles in daily programs and play-based activities has played a decisive role in the internalization of democratic values by children. **Conclusion:** The results of this study provide valuable insights for the design of preschool educational programs centered on democratic education. The proposed four-stage model (readiness, initial implementation, development, and consolidation) can be a practical guide for preschools that intend to implement this approach. These findings are in line with contemporary theories of socio-cognitive development and emphasize the importance of early democratic experiences. In designing and implementing preschool education programs, it is essential that democratic principles are systematically and consistently embedded in the learning structure and that the necessary grounds are provided for children to experience these principles in practice. Given the findings of this study, it is suggested that future studies focus on the practical implementation of democratic education programs and evaluating their effectiveness on children's religious tolerance so that the theoretical perspectives presented in this study can be empirically tested.

**Keywords:** Education, Democratic, Religious, Preschool.

---